

ИЗГУБЕНИТЕ ЛИЦА: ДВЕ „СРЕЩИ“ С БЪЛГАРСКИТЕ СЕЛЯНИ ПРЕЗ XIV ВЕК

Момчил Младенов

THE LOST FACES: TWO „MEETINGS“ WITH THE BULGARIAN PEASANTS IN THE 14TH CENTURY

Momchil Mladenov

Abstract: *The author presents the dates from two sources about the Bulgarian peasants in the 14th century. The both cases represent parts of the peasants' everyday life. The first of these sources is the Byzantine historian, Nicephorus Gregoras, who describes a group of Bulgarian peasants, near Strymitsa, who have military functions. He visits their village where spend a night. On this basis, the paper analyzed some aspects of medieval settlements, economy and demography in Southeast Bulgaria. The second source describes the meeting of the French Admiral with a Bulgarian peasant in 1396. The French commander is a captive of the Ottomans and the Bulgarian peasant gives him a part of his clothes. The report raised the question of changes in peasants' lives between these two meetings. Here is a continuity, but there are many changes.*

Key words: *Peasants, Agricultural Economics, Clothes, Housing, Everyday life.*

Сведенията на писмените извори за селското население в България през XIII и XIV век остават ограничени. Това крие опасност всяко изследване върху него да остане по-скоро в сферата на въображаемото, отколкото на действителността [Божилков, И. 2014, с. 131–141]. С риск да останем в плен на въображаемото ние все пак отново ще отправим поглед към българските селяни през XIV век. Казваме отново, защото през втората половина на XX век нашата историография не остави без внимание прослойката, ангажирана със селско-стопански труд. В изследванията се отделя внимание преди всичко на нейното социално-икономическо положение, категории и конкретни аспекти от стопанската дейност. Акцентира се върху степента на феодална експлоатация и ниво на зависимост на отделните групи селяни към светски и църковни господари [Ангелов, Д. 1958; Цанкова-Петкова, Г. 1964; Бурмов 1968, с. 208–212]. От друга страна, приносен характер имат публикациите върху аграрното производство, селския бит, труд и мироглед [Кондов, Н. 1961, с. 3–13; Kondov, N. 1974, pp. 97–104; Чангова, Й. 1981, с. 155–180; Венедиков, Ив. 1981, с. 238–247; Ангелов, Д. 1982, с. 202–208; Рџјakov, Z. 1994, 7–26; Бенчева, Й. 2001, с. 36–44]. На съвременния етап част от концепциите за социално-иконо-

мическото състояние на селячеството подлежат на преосмисляне и корекция. Например все по-трудно е да се говори за неговото закрепостяване и пълната зависимост от елита [Андреев, Й. 1997, с. 149]. Със сигурност в тази насока предстои още изследователска работа.

Целта на настоящия текст е далеч по-скромна и се свежда до повторен прочит на две свидетелства, които ще ни помогнат да се „срещнем“ с българското селячество през XIV век. Да поразсъждаваме върху оскъдните данни, върху казаното и премълчаното. На първо място, основания ни дава констатацията на изтъкнатия френски медиевист Жак льо Гоф, че средновековна Западна Европа представлява един „селски“ свят, в който притежанието на земята е определящо за социалния статус [Льо Гоф, Ж. 1999, с. 13]. Наблюдение, което важи с пълна сила и за България през Средновековието. Без съмнение „безмълвното мнозинство“ [Гуревич, А. 1990] на селската маса формира най-многобройната група поданици на българските царе. Тази класа плаща данъци, работи ангария, участва във войската и изобщо крепи обществото, а остава игнорирана както в изворите, така и в главните насоки на новата ни историография. Над своеобразните „унижени и оскърбени“ тегне присъдата на незаслужена забравата. Вероятно ще възникне въпросът защо се спираме единствено на XIV век? Преди всичко ни ограничава обемът на настоящата работа и стремимежът да се концентрираме върху драматичното последно столетие от съществуването на българската държава. Освен това някои моменти от живота на селяните от югозападните земи през XIII век напоследък са обект на обстоен анализ [Илиев, И. 2010; Матанов, Х. 2016, с. 197–202]. Следващото, XV столетие е първото под чужда политическа власт. Време на промени, но и на приемственост, което заслужава отделно внимание от съответните специалисти.

При добро желание, а защо не и с повече въображение, нашите две „срещи“ могат да се оприличат на кадри от документална хроника. В нея виждаме хора, чиито имена и съдба остават неизвестни извън конкретния кадър. Те преминават за миг пред нашия взор за да бъдат погълнати отново от анонимността и забравата. Във внимателния наблюдател остават запечатани само лицата с техните емоции, които понякога говорят много повече от всеки друг източник. Не, ние не разполагаме с живи лица, нямаме портрети, не знаем как се казват нашите герои и какво правят извън миговете, в които са фиксирани по страниците на два текста от четиринадесети век. Ще видим техните образи като в изкривено огледало: мъгляви, деформирани, трудни за разпознаване, но толкова по-интересни.

И така, писмените извори разкриват преди всичко политическата, дипломатическата и военната история на българите през Средновековието. Познаванията ни за епохата традиционно се ограничават върху преговори, договори и сражения, смяна на владетели и държавни граници. Еднообразният ритъм на

събитията понякога се нарушава от известия за природни и икономически бедствия, за последвал глад, страхове и свързаните с тях поличби.

Ето защо като цяло животът на българските селяни през Средновековието остава слабо познат. Измеренията на вековния ритъм на селскостопанската работа, всекидневните грижи, ражданията, смъртта, сватбите и погребенията рядко намират място в писмените документи. Емоционалните и рационалните страни от житейския път на българските селяни от онова време, както и конфликтът им с останалите класи, не могат да бъдат реконструирани и пълноценно изследвани. Така, както това е направено от блестящото перо на Еманюел льо Роа Ладюри за селяните от Лангедок [**Le Roy Ladurie, E.** 1966] и окситанското село Монтаю [**Льо Роа Ладюри, Е.** 2017] или в панорамните картини на Р. Фосие [**Фосие, Р.** 2009] и Жак льо Гоф [**Льо Гоф, Ж.** 1999, с. 293–295, 352–353]. Празниците в знанията ни за живота на българските селяни от XIII и XIV век могат да се запълнят донякъде, ако вземем предвид данните за византийските им събрата, за които историческата наука разполага с повече сведения и те не остават встрани от вниманието на водещите специалисти [**Горянов, Б. Т.** 1950, с. 19–50; **Каждан, А. П.** 1952; **Ostrogorskiĭ, G.** 1956; **Антониадис-Бибику, Э.** 1988, с. 24–39; **Laiou-Thomadakis, A.** 1977; **Laiou, A. E.** 2002]. Една значителна част от материалите и наблюденията в тези проучвания е свързано с българските земи, което ни дава основание да ги използваме. Като своеобразен еталон за „надникване“ в селското общество на Балканите през последните столетия преди османското господство можем да посочим село Радоливо (дн. Родоливо, Северна Гърция), чиито обитатели през XI–XIV век са преимуществено българи. Свидетелствата на документите очертават антропонимията на неговите жители, топонимията в околностите на селището, демографските и етническите промени през столетията [**Острогорски, Г.** 1971, с. 197–215; **Lefort, J.** 1985, pp. 195–234; **Божилов, И.** 1995, с. 39–40]. Допълнителен материал предоставят и данните на археологията, които показват екологията, материалния бит (жилища, сечива), селищните структури и смъртта (некрополите) [**Чангова, Й.** 1972; **Гатев, П.** 1985; **Алексиев, Й.** 2004, с. 35–92; **Борисов, Б.** 2005, с. 310–317]. Но *Човекът* сред материалните останки безвъзвратно се губи. Всъщност не съвсем.

Да започнем с един христоматиен пример. Трябва да сме благодарни на големия учен и историк на четиринадесети век Никифор Григора, че е оставил толкова живо свидетелство за група български селяни, с които се сблъсква в околностите на гр. Струмица. В пасаж от своята „Ромейска история“ той представя пътуването си към сръбската държава през 20-те години на XIV век. Освен за трудностите при преминаването на р. Струма, разбойническите нападения и опасенията от татарско нашествие, Григора картинно описва и срещата си с „демонските привидения“ – местните селяни. Те се появяват пред очите на ромеите в късните часове на една безлунна нощ, когато те почти спират

пътуването си, поради гъстите храсти и клони по пътя. Облечени в черни дрехи от вълна и овча кожа, въоръжени с копия, брадви и стрели, местните селяни предизвикват оправдана паника сред пътниците. Но това е само в първия момент, защото следват доброжелателни поздравии и демонстрация на мирни намерения. В крайна сметка става ясно, че въоръжената местна сила има задача да охранява пътищата от нападатели [**Никифор Григора, Византийска история...**, с. 149–150]. Впрочем според някои изследователи въпросните селяни са отряд граничари [**Андреев, Й.** 1992, с. 169], но това не е несигурно. Покоро в тях трябва да видим предшествениците на дервентджиите от епохата на османското владичество [**Тютюнджиев, И.** 2017, с. 176–177].

Нека за малко „поспрем“ с Григора и видим първото впечатление от срещата.

На първо място, заслужава да бъде поставен следният въпрос: какво най-общо е положението на селяните от Югозападните Балкани по същото време, т.е. през първата половина на XIV век? По всичко изглежда, че тогава са налице икономически просперитет и демографски възход. Най-показателно за това е, че села като Радоливо, Мелинтциани и Селада имат стабилен ръст в броя на домакинствата. Почти отсъстват данни за лоши реколти, гладни години, обедняване на населението и принудителна емиграция. Тенденцията на устойчивост продължава до началото на 40-те години на столетието, когато във Византия започва поредната гражданска война. В нейния ход избуява съвкупност от крайно неблагоприятни фактори. Конфликтът в ромейското общество е съпроводен от опустошителни военни кампании, в които участват сърби и турци (айдънци и османци). Турците все още не овладяват територии на Балканите, но редовно отвеждат в робство много християни от южните зони на полуострова. В крайна сметка перманентните военни действия и социалните катаклизми водят до дълбока икономическа и демографска криза. Околностите на много градове са обезлюдени, защото жителите на селата са принудени да потърсят спасение зад стените на укрепените селища. Прекъсва се ключовата стопанска връзка между града и селскостопанските райони [**Laiou, A. E.** 2002: 314–317, 326, 364–365]. Налице са и признаци за влошаване на климатичните условия, свързани с т.нар. „малък ледников период“, когато средните годишни температури се понижават. През 1347–1348 г. Балканите и Западна Европа са обхванати от епидемия на чума (т.нар. „Черна смърт“), която нанася допълнителен тежък удар върху демографския потенциал [**Маганов, X.** 2004, с. 54–55; **Тютюнджиев, И.** 2017, с. 101]. Следователно в спомените на Никифор Григора за българските селяни около Струмица през 20-те години на XIV век са отразени последните отблясъци на един общо взето спокоен период от техния живот. Не говорим за картина на пасторална идилия, а само противопоставяме тези години на следващите десетилетия, когато се разразява „водовъртеж“ от бедности и изпитания.

На следващо място, интерес предизвиква занятието на въпросните селяни – охрана на пътищата и борба срещу хората извън закона. Именно през XIV век активността на разбойниците на Балканите е особено интензивна [Gkartzonika, E. 2012, pp. 511–550; Sophoulis, P. 2016, pp. 339–351]. В тяхното число влиза и специфичната група погранично население – „хусарите“, които покрай военните си функции се занимават и с разбойничество. Дейността им е най-добре засвидетелствана по българо-византийската граница в Странджа [Николов, М. 2012, с. 161–165]. Сведенията на Никифор Григора могат да се сближат с литературното наследство на неговия съвременник – Мануил Гавала, митрополит на Ефес. В писмо до великия хартофилакс на патриаршията той описва пътуването си от Константинопол до Вризис (дн. Бунар Хисар) през 1332 г. и твърди, че разбойниците устройват засади в определени местности, ограбват пътниците и ги убиват. Крадците действат в добре организирани дружини, прекрасно познават терена и имат бойни навици. Ако византийският духовник не става жертва на нападение, то това се дължи само на неговата засилен охрана [Гюзелев, В. 1994, с. 157–158].

Домакините на Никифор Григора явно също прекрасно познават околностите на своето село и безпогрешно се ориентират през нощта. Едва ли трябва да се съмняваме и в техните основни познания за военното дело. Ромейският интелектуалец изрично отбелязва, че селяните пред него нямат арсенала и снаряжението на тежко въоръжени войници. Те разполагат само с копия, брадви и стрели, които са достатъчни за близък бой [Никифор Григора, *Византийска история...*, с. 149]. Следователно те разполагат с добре познати и широко използвани оръжия във Византия и средновековна България [Колиас, Т. 2012, с. 183–196, 211–288]. На пръв поглед е озадачаващо, че Григора не говори за мечове в ръцете на колоритната група. За сравнение ще посочим, че водачите на Мануил Гавала разполагат с мечове, лъкове и стрели [Гюзелев, В. 1994, с. 156]. Те обаче са официално упълномощени придружители на високопоставен духовник и съответно – добре екипирани. Може би липсата на емблематичното за епохата нападателно оръжие в редиците на селяните се дължи на неговата висока цена и ограничено разпространение извън държавния монопол [Колиас, Т. 2012, с. 149–182]. Показателно в тази връзка е, че в средновековното селище от XIII–XIV век при с. Хотница, Великогърново, сред находките от въоръжение са открити само няколко върхове на стрели [Алексиев, Й. 2004, с. 61].

Никифор Григора също така обръща внимание на вълнените и кожените дрехи на селяните. Същото облекло от агнешки кожи и ямурлуци вижда и друг ромейски автор – Григорий Антиох, през 70-те години на XII век, в София и околностите [Григорий Антиох, *Писма...*, с. 264]. Всъщност това са обичайните одежди на българските селяни през Средновековието и те остават неизменни векове наред [Андреев, Й. 1992, с. 64–65]. Добиването и обработването на вълна е често срещан поминък сред селячеството, но мащабите и интензив-

ността варира съобразно географските условия. В планинските зони, където скотовъдството традиционно доминира, вълнената „индустрия“ процъфтява. Голяма част от продукцията се предоставя на поземлени магнати и големи манастири, а в Солун и Серес има големи работилници за нейното обработване [Laiou, A. E. 2002, pp. 319, 348]. Като цяло изработването на дрехи от вълна и кожа е основно задължение на жената в семейството [Каждан, А. П. 1971, с. 196; Андреев, Й. 1992, с. 93–94]. При археологическите проучвания на средновековни селища често се откриват прешлени за вретено, ножици за обработване на тъкани и кожи, игли и т.н., които потвърждават масовото развитие на кожарството и шивачеството. Например едно от жилищата от средновековното село при Хотница, Великотърновско, условно е наречено от откривателя „жилището на шивача“, поради концентрацията на инструменти, свързани с този занаят [Алексиев, Й. 2004, с. 60–61]. Дрехите през Средновековието имат ролята и на маркер за социална принадлежност [Аризанова, С. 2014, с. 481]. Със сигурност византийският историк не е облечен като селяните и уточнението му по повод на техните одежди не е случайно. По този начин той явно допълнително се разграничава от намиращите се по-ниско в социалната йерархия местни жители.

Изглежда странно, че срещата на ромеите със селяните става през малките часове на нощта. Никифор Григора изрично твърди, че сцената се разиграва през третия час, т.е. от полунощ до 3 часа сутринта. По всяка вероятност поради зачестилите разбойнически нападения селяните пазят пътищата и проходите през цялото денонощие. В този ред на мисли не трябва да забравяме, че през Средновековието нощта е натоварена с най-отрицателни характеристики и поне на теория активността на хората, включително и пътуванията, намалява или съвсем спира [Льо Гоф, Ж. 1999, с. 210–211]. А средновековните българи смятат, че точно „третият час“ е „най-злото“ време на денонощието [Андреев, Й. 1992, с. 102]. Следователно епизодът, за който говорим, представлява съществено отклонение от традицията и самият ромейски писател изтъква страховете си от необичайното решение да се продължи пътуването на мисията. Е, не всички участници в нея са обхванати от тревога. Слугите, които отговарят за товара и впрегатния добитък, подхващат песен [Никифор Григора, **Византийска история...**, 1983, с. 148], вдъхновена вероятно от околния пейзаж или стремежа да се прогони естественото чувство на страх.

Нека отново „последваме“ Григора и неговите спътници. След като продължават своя ход, ромеите чуват кучешки лай и разбират, че приближават „многолюдно“ село, в което остават до зазоряване [Никифор Григора, **Византийска история...**, 1983, с. 149]. Какво представлява едно голямо село в очите на византийския автор е трудно да се прецени. Документите за имотите на светогорските манастири през първата половина на XIV век показват поне три случая на големи села. През 1321 г. с. Гомату има 537 жители, а около 1300 г. в с. Селада са описани 503 обитатели. Най-впечатляващи обаче са данните за с. Радоливо,

което през 1316 г. има 255 домакинства. Това подсказва, че броят на жителите е приблизително 1000 души [Laiou, A. E. 2002, pp. 318, 343]. Далеч сме от мисълта, че селището, което дава подслон на Григора, е от същия мащаб. Все пак посочените статистически данни позволяват да се мисли, че под израза „многочислено село“ той има предвид поне няколкостотин селяни. Трябва да имаме предвид, че подобни селища през XIV век са единици. Масово преобладават малките села, които често са разположени недалеч едно от друго и жителите им съвместно работят по изграждане на църковни храмове и в други обществени начинания [Laiou, A. E. 2002, p. 318]. Това своеобразно „коопериране“ се дължи на липсата на достатъчно работна ръка.

Каква информация предоставят археологическите данни за мащаба на селата през XIV век? В селището при с. Хотница са проучени 35 жилища, разположени на площ от 10–12 декара. Те са наземни, правоъгълни и се намират едно от друго на 7–8 до 15–20 метра. Всички са изградени от плетени клони, които след това са измазани двустранно с глина. Подовете също са от глинена замазка или трамбована пръст. Покривите са от слама или друга растителност. Изграждането на постройките не следва предварителна планировка [Алексиев, Й. 2004, с. 35–36]. Може би Никифор Григора и останалите участници в мисията са настанени в сходни по облик жилища.

За съжаление, ромейският автор не споделя с читателите си името на селото, където получава подслон. Остава неизвестно също така на кой светски или църковен собственик принадлежи то или дялове от земището му. Да напомним, че редица селища имат един или повече върховни господари, които получават доходи от труда на жителите и се ползват от техния труд под формата на ангария [Laiou, A. E. 2002, p. 328].

Водените разговори между делегацията и местните селяни също остават тайна. Ромейският писател признава, че някои от неговите другари знаят отчасти местния (български) език [Никифор Григора, **Византийска история...**, с. 149]. Не е изключено, от своя страна, и селяните да имат известни познания по гръцки език. Никифор Григора спестява впечатленията си от домакините, за разлика например от мнозина автори на пътеписи, които преминават по нашите земи през следващите столетия. Мълчанието му по този повод обаче също може да даде материал за размисъл. Достатъчно е да отчетем, че в случая липсват дежурните думи на презрение към „варварите“, които ромейските писатели по принцип не пестят. Явно спасението на пътниците разчупва шаблоните и заставя столичния интелектуалец да погледне с други очи на гостоприемните си домакини.

Единствената подробност описана от Григора е основното ястие на трапезата – „оваления в пепел хляб“, който той оценява като твърде „сладък и приятен“ [Никифор Григора, **Византийска история...**, с. 149]. За представител на византийския столичен елит подобна кулинарна констатация звучи странно.

Веднага се сещаме за оплакванията на споменатия Григорий Антиох, че българският хляб е направен от „трици и просо“ и покрит със „сажди и пепел“ [Григорий Антиох, Писма..., с. 266]. Следователно добрите думи на ромейския автор по-скоро се дължат на конкретните условия, след трудния и изпълнен с опасности път, отколкото на действителните вкусови качества на храната. Естествено, субективната преценка не трябва да се игнорира. Впрочем в случая Григора сигурно има предвид добре известната в българските среди „погача“ [Андреев, Й. 1992, с. 72].

Когато говорим за хляба на трапезата на средновековните българи, трябва да имаме предвид, че през XIV век в Тракия и Югозападните български земи (Македония) е добре документирано почти повсеместното отглеждане на ечемик, пшеница и просо. При това тук реколтите са по-високи от урожая в Западна Европа [Андреев, Й. 1992, с. 105]. Изглежда, че на Балканите преобладава отглеждането на ечемик, докато пшеницата има първостепенно значение в Мала Азия. Ръжта не получава разпространение [Каждан, А. П. 1971, с. 191–192; Laiou, A. E. 2002, p. 326]. Просото е предназначено преди всичко за храна на добитъка, но се консумира и от най-бедните слоеве от градското и селското население. Повечето изследователи приемат, че в българските земи господства двуполната система на полевъдство, в която се съчетават пшеница с ечемик, овес и просо [Кондов, Н. 1961, с. 10–13; Цанкова-Петкова, Г. 1964, с. 22; Андреев, Й. 1992, с. 103–104]. Но отделни византийски извори от XII–XIV век позволяват да се смята, че имаме и случаи на триполна система [Каждан, А. П. 1952, с. 42; Каждан, А. П. 1971, с. 186–187]. По принцип темата за хляба в Европа през Средновековието и Ранното ново време е необятна. Ще напомним само, че чак до XVIII век Старият континент продължава повсеместно да консумира висок процент различни супи и каши [Бродел, Ф. 2017, с. 107–110]. Вероятно домакините на Никифор Григора са изключение от тази обща традиция и на тяхната маса все пак преобладава хлябът.

Естествено приготвянето на хляба е дело на жената, която го изпича в домашното огнище. Ако отново се позовем на археологическите данни за с. Хотница, ще видим, че огнищата присъстват във всички жилища. Те са разположени до някоя от стените и рядко в центъра на къщата [Алексиев, Й. 2004, с. 39–40]. В сходно по вид „кухненско оборудване“ е изпечен и хлябът на византийския историк.

Какво друго освен „царя“ на трапезата е поднесено на Никифор Григора остава неизвестно. Възможностите за предположения не са много. Култивирането на маслината е характерно за Халкидическия полуостров и долното течение на р. Струма. На Север това емблематично за Средиземноморието растение не се среща [Laiou, A. E. 2002, pp. 326–327]. За сметка на това изворите говорят, че редица селяни от Югозападните български земи имат лозя и произвеждат вино за собствена консумация и за продажба [Бенчева, Й. 2001,

с. 42]. За околностите на много села от същата полоса на Балканите е характерно наличието на плодни дръвчета. В градините се отглеждат праз, зеле, моркови, краставици и чесън [Laiou-Thomadakis, A. 1977, p. 29]. Практикуването на пчеларство и риболов в реките и езерата са призвани да осигурят допълнителна храна за трапезата. Всичко това означава, че поднасянето на вино, мед, риба, плодове пред Никифор Григора е реална възможност, която обаче си остава крайно хипотетична, поради неговото мълчание по въпроса. Скотовъдството е застъпено от отглеждането на овце, кози, свине, коне и други домашни животни [Бенчева, Й. 2001, с. 42]. В посетеното от ромейския автор село явно имаме развито овчарство, което ни позволява да не изключваме млякото и сиренето от хранителния режим на неговите обитатели. Документите показват и по-конкретни данни за броя на овцете в отделни селища в югозападните български земи и Северна Гърция. Например през 1300–1301 г. в споменатото по-горе с. Гомату има 1193 овце, а в с. Салада – 500 [Laiou, A. E. 2002, p. 327]. На други места големината на стадата варира, съобразно физико-географските условия. Когато говорим за скотовъдството не трябва да забравяме, че то е преимуществено занятие на най-бедните селяни, които не разполагат със собствено парче земя [Laiou, A. E. 2002, p. 327]. За съжаление, не сме в състояние да „надникнем“ в мисленето на овчарите, да проследим в подробности техните миграции заедно със стадата, както това е направено за пастирите от Пиренеите в началото на XIV век [Льо Роа Ладюри, Е. 2017, с. 99–184].

Такива в общи черти са свидетелствата на Никифор Григора за българските селяни около Струмица през първата четвърт на столетието. За нас остават бегли впечатления от техния живот, остават повече въпроси, отколкото отговори. Но дори и частичният поглед, който отпразнихме, е достатъчен да видим щрих от безвъзвратно изгубен свят по времето на неговата „златна есен“. Времето преди той да бъде разтърсен и променен във водовъртежа на бурните събития.

Втората ни „среща“ с представител на българското селячество се отнася към дните след сражението при Никопол на 25 септември 1396 г. Битката между кръстоносците, предвождани от унгарския крал Сигизмунд, и османците завършва с катастрофално поражение на християните. Почти цялата армия на европейските сили е унищожена в хода на сблъсъка и на следващия ден, когато са езекутирани пленниците. Малцина от тях успяват да избегнат смъртта. Сред тях са самият херцог на Бургундия – Жан дьо Невер, и адмиралът на Франция – Ангеран дьо Куси. По-подробно за съдбата на втория говори в спомените си лекарят Жофроа Мопуавр, който също е в числото на оцелелите. Той съобщава, че първоначално клетниците са отведени в Адрианопол (дн. Одрин), където остават близо две седмици. След това за два месеца са хвърлени в затвор в Галиполи. Престоят им там съвпада с преминаването покрай града на кораба на самия крал Сигизмунд [Гюзелев, В. 1999, с. 46]. Същите събития са

представени дословно и в известния „Пътепис“ на баварския оръженосец Ханс Шилтбергер [Гюзелев, В. 2014, с. 70].

Впоследствие адмиралът и останалите французи са транспортирани до Бурса в Мала Азия. Ангеран дьо Куси е в напреднала по мерките на епохата възраст – 56 години, и неволите го сломяват. На 18 февруари 1397 г. той умира, а по-късно тленните му останки са пренесени в родината. Непосредствено преди смъртта си този представител на френския елит оповестява своето завещание, в което, колкото и странно да е, на първо място отправя благодарност към един български селянин. Причината е, че българинът спасява висшия пълководец по време на дългия, мъчителен път от Никопол до Бурса. Според спомените на Жофроа Мопуавр по време на цялото пътуване адмиралът се моли на Св. Богородица Шартърска да бъде избавен от мъките. Ненадейно, на пустия път, който минава през безкрайна равнина, пред учудените погледи на пленниците се появява български селянин. Той вижда, че възрастният пленник е леко облечен, без подходящи обувки и силно страда от ниските температури. В порив на съчувствие местният жител дарява на клетника част от облеклото си – ямуркрук, калпак и друга върхна дреха. Благотворителният жест влива нови сили в изтощения френски военен предводител и той продължава движението с останалите пленници и конвоя [Гюзелев, В. 1999, с. 45–47].

Това е интересуваният ни епизод. Само няколко реда, но те провокират множество въпроси. На първо място, не е ясно къде точно става срещата на селянина с колоната злочести кръстоносци. Споменаването на „дълъг път през равнина“ подсказва поне две основни възможности – Дунавската равнина или Тракия. Склонни сме да приемем, че става въпрос за земите на Юг от Балкана, защото изтощението на Ангеран дьо Куси от глад, студ и трудности се натрупва с течение на времето и се проявява най-силно през по-късните етапи от пътуването. Можем само да гадаем също така за маршрута на придвижването на пленниците от Дунав до Галиполи. Вероятно те следват пътя между Никопол и Търново, който през проходите в Централна Стара планина води до Пловдив. Оттам придвижването продължава по известния „Диagonalен път“ и неговото отклонение към Галиполи. Показателно е, че през 1385 г. именно по него минава германският рицар Петер Шпарнау [Кузев, А. 1970, с. 68]. Наистина пътищата през Източна Стара планина са най-често използвани през Средновековието, но в случая те са твърде отдалечени и неудобни.

Още един момент в текста на Жофроа Мопуавр заслужава внимание. Той твърди, че местните жители са много „благоразположени“ към християнските войни [Гюзелев, В. 1999, с. 47]. Тези думи подсказват, че по трудния път към заточение и смърт заловените кръстоносци получават редовна подкрепа от българите. Причината за това е ясна – съчувствието към тези, които се очаквало да прогонят османците от Балканите. Трябва също така да подчертаем, че жеста на милосърдие е насочен към определена личност. Вече казахме, че

Ангеран дьо Куси е твърде възрастен (56 г.), докато Ханс Шилтбергер е само на 16 години. Възраст, към която принадлежат или клонят повечето от другите клетници в османски плен. По всичко изглежда тук си казва думата характерната за средновековното общество традиция да се почитат старите люде. Бележките ни не могат да подминат и факта, че нашият селянин не храни отрицателно отношение към „другия“, чужденеца, който като връх на всичко принадлежи на враждебната латинска вяра.

За жалост коментарът на втората ни „среща“ трудно може да се разшири, защото както в текста на Никифор Григора, така и при френския автор липсват много подробности от образа на българския селянин. Не знаем неговото име, възраст, семейно положение, селището, от което произхожда, и как изобщо се озовава на пътя на военнопленниците. Със сигурност обаче положението на българските земи, обитавани от този селянин, е много по-различно от картината, която щрихирахме за 20-те години на столетието. Анонимният благодетел на френския адмирал преживява османското нашествие и пред неговите очи се разгръща доста по-различен пейзаж. Множество градове и крепости са разрушени, а в оцелелите има настанени османски гарнизони. Хората са по-малко на брой, поради военните действия, чумата и отвлеченията в робство. Църковните структури са разстроени, а пораженията на балканските народи влияят негативно върху мисленето на съвременниците-християни [Тютюнджиев, И. 2017, с. 93–104]. Същевременно ислямът прави първите си стъпки на трайно установяване по тукашните места, но нашият селянин видимо не се числи към първата вълна от българи, приели вярата на завоевателите.

И така, представихме силуетите на отделни български селяни през XIV век, очергани от гледната точка на двама чужди наблюдатели. Едната „среща“ с тях е в началото на столетието, другата – в неговия край. Как гледат на света селяните, разделили хляба си с византийския интелектуалец, и как се отнася към него състрадателният благодетел на френския адмирал? Едва ли този въпрос ще получи задоволителен отговор. Но можем да видим тънките нишки, които свързват нашите „герои“ и които остават неизменни. Дрехите, храната, трудът по земята и добитъкът, гостоприемството, състраданието, изобщо всичко онова, което наричаме всекидневие. Въпреки кризи и трусове то поглъща времето със своя своеобразен ритъм, а с безкрайният низ от мигове определя живота. Тогава и сега.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/извори

Григорий Антиох, Писма... – Григорий Антиох, Писма. – В: Гръцки извори за българската история (ГИБИ), т. VII, София, 1968, 263–272. [Grigoriy Antioch, Pisma. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria (GIBI), t. VII, Sofia, 1968, 263–272.]

Никифор Григора, Византийска история... – Никифор Григора, Византийска история. – В: Гръцки извори за българската история (ГИБИ), т. XI, София, 1983, 122–

204. [Nikifor Grigora, Vizantiyska istoria... – Nikifor Grigora, Vizantiyska istoria. – V: Gratski izvori za balgarskata istoria (GIBI), t. XI, Sofia, 1983, 122–204.]

Публикации

Алексиев, Й. 2004 – Йордан Алексиев. Средновековното селище при с. Хотница, Великотърново. – В: Средновековно Търново. Юбилеен сборник. Велико Търново, 2004, 35–92. [Yordan Aleksiev. Srednovekovното selishte pri s. Hotnitsa, Velikotarnovsko. – V: Srednovekovno Tarnovo. Yubileen sbornik. Veliko Tarnovo, 2004, 35–92.]

Ангелов, Д. 1958 – Димитър Ангелов. Аграрните отношения в Северна и Средна Македония през XIV век. София. [Dimitar Angelov. Agrarnite otноshenia v Severna i Sredna Makedonia prez XIV vek. Sofia.]

Ангелов, Д. 1982 – Димитър Ангелов. Селско население. – В: История на България в XIV тома. Т. 3. Втора българска държава. София, БАН, 1982. [Dimitar Angelov. Selsko naselenie. – V: Istoria na Bulgaria v XIV toma. T. 3. Vtora balgarska darzhava. Sofia, BAN, 1982.]

Андреев, Й. 1992 – Йордан Андреев. Всекидневието на българите през XII–XIV век. София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Yordan Andreev. Vsekidnevieto na balgarite prez XII–XIV vek. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.]

Андреев, Й. 1997 – Йордан Андреев. История на Второто българско царство. Курс лекции. Велико Търново. [Yordan Andreev. Istoria na Vtoroto balgarsko tsarstvo. Kurs lektzii. Veliko Tarnovo.]

Антониадис-Бибику, Э. 1988 – Элени Антониадис-Бибику. Византийская и поствизантийская сельская община. – Византийский временник, 49 (74), 1988, 24–39. [Eleni Antoniadis-Bibiku. Vizantiyskaya i postvizantiyskaya selyskaya obshtina. – Vizantiyskiy vremennik, 49 (74), 1988, 24–39.]

Аризанова, С. 2014 – Силвия Аризанова. Функции и значение на облеклото в средновековна България (XIII–XIV век). – В: Bulgaria Mediaevalis, volume 4–5, Sofia, 2014. [Silvya Arizanova. Funktsii i znachenie na oblekloto v srednovekovna Bulgaria (XIII–XIV vek). – V: Bulgaria Mediaevalis, volume 4–5, Sofia, 2014.]

Бенчева, Й. 2001 – Йоана Бенчева. Стопанството на манастира „Зограф“ през XIII–XIV век по данни на данъчните описи. – В: Балкански щрихи в европейското минало. Съставител М. Лалков. София. УИ „Св. Климент Охридски“, 2001. [Yoana Bencheva. Stopanstvoto na manastira „Zograf“ prez XIII–XIV vek po dannii na danachnite opisi. – V: Balkanski shtrihi v evropeyskoto minalo. Sastavitel M. Lalkov. Sofia. UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2001.]

Божилков, И. 1995 – Иван Божилков. Българите във Византийската империя. София: БАН. [Ivan Bozhilov. Balgarite vav Vizantiyskata imperia. Sofia: BAN.]

Борисов, Б. 2005 – Борис Борисов. Средновековното село през IX–XII век на територията на днешна Югоизточна България. – В: Проф. дин Ст. Ваклинов и средновековната българска култура. Велико Търново, 2005. [Boris Borisov. Srednovekovното selo prez IX–XII vek na teritoriyata na dneshna Yugoiztochna Bulgaria. – V: Prof. din St. Vaklinov i srednovekovnata balgarska kultura. Veliko Tarnovo, 2005.]

Бродел, Ф. 2017 – Фернан Бродел. Материална цивилизация, икономика и капитализъм, XV–XVIII век. Т. 1. Структурите на всекидневието: възможното и невъзможното. София: „Прозорец“. [Fernan Brodel. Materialna tsivilizatsia, ikonomika i

kapitalizam, XV–XVIII vek. T. 1. Strukturite na vsekidnevieto: vazmozhnoto i nevazmozhnoto. Sofia: „Prozorets“.]

Бурмов, А. 1968 – Александър Бурмов. Зависимото население в България през XIII и XIV век. – В: Избрани произведения. Т. 1. София, 208–212. [Aleksandar Burmov. Zavisimoto naselenie v Balgaria prez XIII i XIV vek. – V: Izbrani proizvedenia. T. 1. Sofia, 208–212.]

Венедиков, И. 1981 – Иван Венедиков. Земеделецът през Второто българско царство. – В: Развитие на земеделието по българските земи. София, 1981, 238–247. [Ivan Venedikov. Zemedeltsat prez Vtoroto balgarsko tsarstvo. – V: Razvitie na zemedeliето po balgarskite zemi. Sofia, 1981, 238–247.]

Гатев, П. 1985 – Пейо Гатев. Средновековно селище и некропол от XII в. при с. Ковачево, Пазарджишко. Разкопки и проучвания. Т. XII. София, 1985. [Pejo Gatev. Srednovekovno selishte i nekropol ot XII v. pri s. Kovachevo, Pazardzhishko. Razkopki i prouchvania. T. XII. Sofia, 1985.]

Горянов, Б. Т. 1950 – Борис Тимофеевич Горянов. Византийское крестънство при Палеологах. – Византийский временник, 3 (28), 1950, 19–50. [Boris Timofeyevich Goryanov. Vizantiyskoe krestynstvo pri Paleologah. – Vizantiyskiy vremennik, 3 (28), 1950, 19–50.]

Гуревич, А. 1990 – Арон Гуревич. Средновековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва: „Искусство“. [Aron Gurevich. Srednovekovuу mir: kulytura bezmolvstvuyushetgo bolyshinstvo. Moskva: „Iskusstvo“.]

Гюзелев, В. 1994 – Васил Гюзелев. Извори за средновековната история на България (VII–XV век) в австрийските ръкописни сборки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Vasil Gyuzelev. Izvori za srednovekovnata istoria na Balgaria (VII–XV vek) v avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi. T. 1. Balgarski, drugi slavyanski i vizantiyski izvori. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.]

Гюзелев, В. 1999 – Васил Гюзелев. „Нека Бог се смил над душите им“ (триптих за съдбата на французи при Никополската битка и подир нея). – В: 1396. Никополската битка в съдбата на България, Балканите и Европа. Съставител В. Гюзелев. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1999. [Vasil Gyuzelev. „Neka Bog se smili nad dushite im“ (triptih za sadbata na frantsuzi pri Nikopolskata bitka i podir neya). – V: 1396. Nikopolskata bitka v sadbata na Balgaria, Balkanite i Evropa. Sastavitel V. Gyuzelev. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“, 1999.]

Гюзелев, В. 2014 – Васил Гюзелев. „Бях в три страни, които и трите се казват България“. Географико-пътеписни съчинения за България и българите от XV век. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2014. [Vasil Gyuzelev. „Byah v tri strani, koito i trite se kazvat Balgaria“. Geografiko-patepisni sachinenia za Balgaria i balgarite ot XV vek. Plovdiv: Fondatsia „Balgarsko istorichesko nasledstvo“, 2014.]

Илиев, И. 2010 – Илия Илиев. Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София. [Iliа Iliev. Ohridskiyat arhiepiskop Dimitar Homatian i balgarite. Sofia.]

Каждан, А. П. 1952 – Александър Петрович Каждан. Аграрные отношения в Византии XIII–XIV вв. Москва. [Aleksandr Petrovich Kazhdan. Agrarnye otnosheniya v Vizantii XIII–XIV vv. Moskva.]

Каждан, А. П. 1971 – Александър Петрович Каждан. Из экономической жизни Византии XI–XII вв. – В: Византийские очерки. Москва, 1971. [Aleksandr Petrovich Kazhdan. Iz ekonomicheskoy zhizni Vizantii XI–XII vv. – V: Vizantiyskie ocherki. Moskva, 1971.]

Колиас, Т. 2012 – Таксиархис Колиас. Византийски оръжия. Принос към византийското оръжейно изкуство (от неговото начало/края на IV в. – до латинското нашествие/1204 г.). Велико Търново: „Абагар“. [Taksiarhis Koliias. Vizantiyski orazhiya. Prinos kam vizantiyskoto orazheyno izkustvo (ot negovoto nachalo / kraya na IV v. – do latinskoto nashestvie / 1204 g.). Veliko Tarnovo: „Abagar“.]

Кондов, Н. 1961 – Никола Кондов. К вопросу о системе полеводства в болгарских и соседних землях Балканского полуострова в средние века. – Византийский временник, Т. 20, 1961. [Nikola Kondov. K voprosu o sisteme polevodstva v bolgarskih i sosednih zemlyah Balkanskogo poluoostrova v srednie veka. – Vizantiyskiy vremennik, T. 20, 1961.]

Кузев, А. 1970 – Александър Кузев. Пътеписни бележки за българските земи от 1385 г. – Археология, № 4, 1970. [Alexandar Kuzev. Patepisni belezhki za balgarskite zemi ot 1385 g. – Arheologiya, № 4, 1970.]

Льо Гоф, Ж. 1999 – Жак Лео Гоф. Цивилизацията на средновековния Запад. София: „Агата-А“. [Zhak Lyo Gof. Tsvilizatsiyata na srednovekovniya Zapad. Sofia: „Agata-A“.]

Льо Роа Ладюри, Е. 2017 – Еманюел Лео Роа Ладюри. Монтаю катарите и инквизицията (1294–1324). София: „Изток-Запад“. [Emanuel Lyo Roa Ladyuri. Montayu katarite i inkvizitsiyata (1294–1324). Sofia: „Iztok-Zapad“.]

Матанов, Х. 2004 – Христо Матанов. Балкански хоризонти. История, общества, личности. Т. 1. София: „Парадигма“. [Hristo Matanov. Balkanski horizonti. Istoria, obshchestva, lichnosti. T. 1. Sofia: „Paradigma“.]

Матанов, Х. 2016 – Христо Матанов. Добродетелите и пороците на всекидневието. Според съдебните решения на архиепископ Димитър Хоматиан. – В: Послание на историята. Юбилеен сборник в чест на професор Мария Радева. София, 2016. [Hristo Matanov. Dobrodetelite i porotsite na vsekidnevieto. Spored sadebnite resheniya na arhipiskop Dimitar Homatian. – V: Poslanie na istoriyata. Yubileen sbornik v chest na profesor Maria Radeva. Sofia, 2016.]

Николов, М. 2012 – Милен Николов. Хусарите в Парория през XIV век. – В: Известия на Националния исторически музей. Т. XXIV. София, 2012. [Milen Nikolov. Husarite v Paroriya prez XIV vek. – V: Izvestia na Natsionalnia istoricheski muzey. T. XXIV. Sofia, 2012.]

Острогорски, Г. 1971 – Георгий Острогорски. Радоливо, село светогорског манастира Иверона. – В: Острогорски, Г. Сбрани дела. Т. 4. Београд, 1971. [Georgiy Ostrogorski. Radolivo, selo svetogorskog manastira Iverona. – V: Ostrogorski, G. Sbrani dela. T. 4. Beograd, 1971.]

Тютюнджиев, И. 2017 – Иван Тютюнджиев. История на българския народ XV–XVII век. Велико Търново. [Ivan Tyutyundzhiev. Istoria na balgarskiya narod XV–XVII vek. Veliko Tarnovo.]

Фосие, Р. 2009 – Робер Фосие. Обикновеният човек през Средновековието. София: „Проф. М. Дринов“. [Rober Fosie. Obiknoveniyat chovek prez Srednovekovieto. Sofia: „Prof. M. Drinov“.]

Цанкова-Петкова, Г. 1964 – Геновева Цанкова-Петкова. За аграрните отношения в средновековна България (XI–XIII век). София: БАН. [Genovea Tsankova-Petkova. Za agrarnite otnoshenia v srednovekovna Balgaria (XI–XIII vek). Sofia: BAN.]

Чангова, Й. 1972 – Йорданка Чангова. Средновековното селище над тракийския град Севтополис (XI–XIV в.). София: БАН. [Yordanka Changova. Srednovekovното selishte nad trakiyskia grad Sevtopolis (XI–XIV v.). Sofia: BAN.]

Чангова, Й. 1981 – Йорданка Чангова. Земеделieto в българските земи през Средновековието (VII–XIV век). – В: Развитие на земеделieto по българските земи. София, 1981, 155–180. [Yordanka Changova. Zemedelieto v balgarskite zemi prez Srednovekovieto (VII–XIV vek). – V: Razvitie na zemedelieto po balgarskite zemi. Sofia, 1981, 155–180.]

Gkartzonika, E. 2012 – Eleny Gkartzonika. Bandity and the clash of powers in 14th century Thrace: Momčilo and his fragmented memory. – In: Bulgaria Medievalis. Vol. 3. Sofia, 2012, 511–550.

Kondov, N. 1974 – Nikola Kondov. Über den wahrshheinlichen Weizenertag auf der Balkanhalbinsel im Mittelalter. – Etudes Balkaniques, 10, 1974, 97–109.

Laiou, A. E. 2002 – Angeliki E. Laiou. The Agrarian Economy, Thirteenth – Fifteenth Centuries. – In: The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century. Dumbarton Oaks. Washington, 2002.

Laiou-Thomadakis, A. 1977 – Angeliki Laiou-Thomadakis. Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study, Princeton, 1977.

Lefort, J. 1985 – Jacques Lefort. Radolibos: Population et paysage. – Travaux et Memoires. Vol. 9. 1985.

Le Roy Ladurie, E. 1966 – Emanuel Le Roy Ladurie. Les paysans de Languedoc. Paris, 1966.

Ostrogorskij, G. 1956 – George Ostrogorskij. Quelques problèmes d'histoire de la paysannerie byzantine. Bruxell, 1956.

Pljakov, Z. 1994 – Zdravko Pljakov. Au sujet la production agricole des regions urbains en Byzance et dans les territoires balkaniques sous domination byzantine (XIIIe–XIVe s.). – In: Bulgarian Historical Review, 3, 1994, 7–26.

Sophoulis, P. 2016 – Panos Sophoulis. Bandits and pirates in the medieval Balkans: some evidence from hagiographical texts. – Bulgaria Medievalis. Vol. 7. 339–350, Sofia, 2016.